

УДК 37.03:37(09)

К. О. СЕВОДНЕВА

аспірант
Класичний приватний університет

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ ЯК ОСНОВИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ЗАПОРІЗЬКОМУ КРАЇ

У статті в історичному аспекті висвітлено процес зародження земських шкіл в Олександрівському повіті Катеринославської губернії; розкрито специфіку організації педагогічного процесу й викладання навчальних предметів у таких школах; визначено чинники, що впливали на розвиток народної освіти в Запорізькому краї XIX ст.

Ключові слова: Запорізький край, земські школи, “корфівські тризимки”, народна освіта, педагогічний процес, просвітителі, розвиток.

В умовах реформування сучасної освіти актуальним є не лише пошук нових перспективних шляхів розвитку освітянської системи, а й узагальнення та творче переосмислення досвіду минулого й реформаторських змін у галузі освіти, використання окремих положень для вдосконалення та оновлення сучасного стану початкової й загальноосвітньої школи. У контексті оптимізації освітнього процесу в сільських школах актуальним наразі є вивчення забутих сторінок історії розвитку освіти в Запорізькому краї в другій половині XIX ст.

Мета статті – висвітлити процес зародження земських шкіл в Олександрівському повіті Катеринославської губернії та визначити чинники, що впливали на розвиток народної освіти в Запорізькому краї XIX ст.

Відкриття земських шкіл в Олександрівському повіті (нині територія Запорізької області) пов'язано з просвітницькою діяльністю М. О. Корфа, із започаткуванням ним однокласних земських шкіл з трирічним циклом навчання (“корфівських тризимок”).

Після скасування кріпосного права у 1861 р. було проведено ряд реформ, пов'язаних з виникненням земства, у тому числі на теренах колишньої Катеринославської губернії (нині – Запорізька область). У губерніях і повітах царської Росії в 1864 р. було створено виборні органи місцевого самоврядування – земські збори та управи, які почали опікуватися народною освітою. Управління шкільною справою в повіті належало училищній раді.

В Олександрівську земство було створене в 1866 р. Справами народної освіти в повіті займався голова повітової училищної ради М. О. Корф, подвижницька діяльність якого відіграла першорядну роль у зародженні, становленні й розвитку народної освіти в Запорізькому краї. М. О. Корфу належать ідеї щодо створення народної школи та її типів; педагог-просвітник сам створював керівні інструкції для вчителів, розробляв порядки адміністративного керування і завідування школами.

У другій половині XIX ст. місцеві поміщики, жертвуючи на справу народної освіти свій час і гроші, почали активно ставати опікунами шкіл. Сільські товариства, які втратили віру в користь попередньої школи і з недовір'ям сприйняли новий почин, незабаром почали добровільно обкладали себе шкільним податком від 15 до 45 копійок на “ревізьку душу”. Організувавши школу в селі Нескучному, М. О. Корф запрошував усіх зацікавлених осіб ознайомитись з нею. Першими прийшли місцеві селяни. Вони бачили, як і чому навчають їхніх дітей, після чого охоче погоджувалися нести витрати і на школу, і на вчителя” [4, с. 13].

У 1867 р. в селі Олександрівці (маєток Д. Г. Гнедіна – сподвижника барона) було відкрито першу в країні земську школу. Слідом за нею з'явилися земські школи у селах Времевці, Залив'янці, Наталівці, Орестополі, Петрівці (Строгоново). Про створення й робот земських шкіл добре розповів М. О. Корф у своїх “Звітах”.

За ініціативою М. О. Корфа в Олександрівському повіті було відкрито близько 70 земських шкіл. Земська школа мала 3-річний термін навчання, була однокомплектною, де один учитель проводив заняття з усіма трьома класами: 1-го, 2-го, 3-го років навчання. Корфівські “тризимки”, що являли собою класи-комплекти, продовжували функціонувати на Запоріжжі ще й у 40–60 рр. XX ст. [2].

Філософські погляди та переконання педагога спрямовували його на чітке розуміння, що “наука одна, і завдання її полягає у вивченні людини й природи, і що різні науки, з яких читаються лекції під різними назвами, не що інше, як різні точки зору все на ту ж людину та її діяльність і на природу”, згодом надало змогу М. О. Корфу розглядати педагогіку як “синтез наук про дух”, використовуючи всі новітні досягнення сучасного йому гуманітарного знання [5].

Громадський діяч, учитель М. О. Корф утверджував педагогіку як самостійну науку, але тісно пов'язану з іншими науками. Барон М. О. Корф намагався суттєво змінити становище народного вчителя на селі, турбувався про поліпшення умов життя освітян. Ученим і педагогом розроблено систему підвищення педагогічного рівня вчителів, доведено необхідність підготовки нових кадрів учителів-наставників і вивчення педагогічного досвіду інших народів, розроблено методичні матеріали, запропоновано шляхи вирішення дидактичних проблем.

Просвітителю й педагогу М. О. Корфу належить ідея про скликання вчительських з'їздів з метою збагачення освітнього досвіду вчителів. Перший такий з'їзд відбувся у 1867 р. в селі Нескучному, за участю лише 12 осіб, 5 із яких були з Бердянського повіту. У вересні 1870 р. черговий з'їзд учителів Російської імперії проходив і в Гуляйполі.

Саме М. О. Корф розробив своєрідну концепцію навчання, багато положень якої справили вплив на розвиток педагогічної науки. Він розробив і запровадив у життя не визнану в дореволюційній Росії ще структуру земської школи, чітку організацію педагогічного процесу на вдосконален-

ня навчально-виховної роботи школи, яка, зрештою, повинна служити економічному й соціальному прогресу.

За ініціативою барона М. О. Корфа відкривалися нові дешеві та короткострокові школи з навчальним курсом на три зими, з трьома відділеннями, які одночасно вів один учитель, в одній класній кімнаті. Ці школи стали називати земськими (у народі – корфівськими). Це були початкові школи. Хоч їх створювали й фінансували земства, вони не мали права втручатися в навчально-виховну діяльність шкіл. У таких закладах викладали Закон Божий, письмо, арифметику, читання. Затвердженої урядом навчальної програми не існувало, тому багато вчителів давали учням на власний розсуд відомості з історії, географії, природознавства, співів, малювання. У земських школах працювали: законовчитель (священик або дяк), учитель і помічник учителя (найчастіше це було вчительське подружжя). Річна оплата вчителя становила 250–350 крб. Жили вчителі тут же при школі в кімнатці, яка не відзначалася ні теплом, ні особливими зручностями. Доволі часто вчителі разом з учнями займалися садівництвом, городництвом, бджільництвом [2].

Уроки в земських школах (прообразах наших малокомплектних шкіл) проводили так: усі діти знаходилися в одній класній кімнаті, сиділи в три ряди: кожен клас (тоді називався група) займав окремий ряд; одночасно з усіма працював один учитель.

Починалися заняття Законом Божим. Законівчитель разом з учнями першої групи вивчав напам'ять (старослов'янською з перекладом на російську мову) “Отче наш”, “Царю небесний”, “Достойно” та інші молитви. Разом вони вчили заповіді, учитель пояснював дітям елементарні релігійні поняття. Друга група читала й переказувала “Старий Завіт”, дізнавалася подробиці про релігійні свята. Третя група вивчала “Новий Завіт” і “Псалтир” [3].

На уроках письма учні першої групи вчилися каліграфічно писати букви, а старші групи – писали під диктовку.

На заняттях з арифметики перша група рахувала від одного до ста і навпаки. Ці діти розв'язували усні задачі на чотири дії до 20, а письмові – до мільйона.

На уроках російського та слов'янського читання учні читали й переказували прочитане своїми словами з книг Костянтина Ушинського “Рідне слово”, Миколи Корфа “Наш друг”, Льва Толстого “Абетка” [4].

Разом з земськими в краї існували одно- і двокласні початкові школи, вищі початкові училища, з 1880-х рр. – церковно-приходські школи. Свої власні школи та центральні училища були в молочанських німецьких колоніях (з 1866 р. введено вивчення російської мови). Свої школи створювали болгари, у 1875 р. навіть відкрили для підготовки вчителів болгарське Преславське училище у Бердянському повіті [1].

У “Звітах члена Олександрівської повітової училищної ради” М. О. Корф настійливо рекомендував учителям частіше використовувати наочність, картини й таблиці, а також малюнки, які зробили самі учні чи

вчитель [4]. Барон М. О. Корф одним із перших у царській Росії виступив з вимогою загального обов'язкового початкового навчання рідною мовою, а також першим у Запорізькому краї порушив питання про створення середньої школи-гімназії й ремісничого училища.

Як свідчать історичні джерела, барон М. О. Корф розробив своєрідну концепцію навчання, багато положень якої вплинули на розвиток педагогічної науки. Разом зі всією прогресивною педагогікою другої половини XIX ст. він утверджував педагогіку як самостійну науку, зі своїм, тільки їй притаманним предметом дослідження. У його працях простежуються зв'язки педагогіки з іншими науками, пропонується наукове вирішення таких проблем, як спадковість і виховання, взаємозв'язок загальноосвітнього та спеціального знання, методичних систем і творчого початку в учительській діяльності.

Привертають увагу ідеї М. О. Корфа щодо високого призначення науки, ідеї найкращого для цих умов вибору структури школи, чіткої орієнтації педагогічної науки на вдосконалення навчально-виховної роботи, яка, зрештою, повинна служити економічному й соціальному прогресу. Завдяки М. О. Корфу, як писав один з біографів барона М. Л. Песковський, Олександрівський повіт став своєрідною педагогічною Меккою, куди звертали-ся по поради не тільки земські діячі, а й видатні адміністратори з навчальної роботи та особи з великою педагогічною славою.

Відомий педагог із Воронежа М. Ф. Бунаков писав у листі: “Звуковий спосіб для нас є важливим тому, що дозволяє уникати механічного читання; процес навчання цим методом для дітей – необтяжливий і не нудний і водночас сприяє їхньому розумовому розвитку. Спочатку діти вивчають звуки, які вимовляють (причому весело й захоплено, потім зображують ці звуки в письмі, складають слова, ліплять із глини предмети з використанням їх на уроці. І тільки потім переходять до читання, свідомого, а не механічного” (за [4, с. 12]).

Барон М. О. Корф пропонував наповнити релігійним змістом навчально-виховний процес земської школи. Так, виступаючи на вчительському з'їзді 10 червня 1883 р. в м. Бердянську, Микола Олександрович звернув увагу присутніх на виховний потенціал предмета “Закон Божий”, нагадавши слова К. Д. Ушинського про необхідність розуміння дітьми премудрості Божих законів. На думку М. О. Корфа (що є актуальним і сьогодні), це допоможе вирішити головне завдання морального виховання – побороти зло в людині та спрямувати її на добро [4].

Поява земських шкіл з великим інтересом була зустрінута видатним педагогом К. Д. Ушинським, який завжди підкреслював, що народна освіта повинна стати громадською справою. Земська школа імпонувала педагогу тим, що в ній втілювалися і його передові ідеї щодо змісту елементарної освіти. Протестуючи проти релігійно-схоластичного навчання в церковно-парафіяльних школах, він вважав, що діти повинні вивчати навколишню природу та народне життя, а основою навчання мають стати реальні знан-

ня, рідна мова та народна творчість. К. Д. Ушинський, вважаючи земську школу основою народної освіти, стверджував, що “земська школа” і “народна школа” – синоніми. Така думка в нього виникла після ознайомлення з діяльністю Олександрівського й Бердянського земств.

Висновки. Отже, становлення й подальший розвиток початкової освіти в XVIII–XIX ст. (у тому числі й на території Олександрівського повіту Катеринославської губернії) характеризувалися, з одного боку, зародженням масової народної школи, поступовим розширенням її мережі, доповненням її закладами нового типу (зразковими, міськими, технічними, ремісничими училищами, церковнопарафіяльними школами духовного відомства); з іншого – гострою постановкою питання підготовки вчителя для народної школи; підпорядкуванням більшості повітових і парафіяльних училищ та початкових шкіл не Міністерству народної освіти, а іншим міністерствам та відомствам, для яких освіта народу була справою другорядною; забороною викладання рідною мовою тощо.

Список використаної літератури

1. Бондарчук О. А. Розвиток освіти в запорізькому краї (кінець XVIII–XIX ст.) / О. А. Бондарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 39–41.
2. Державний архів Запорізької області: ф. 56, оп. 1, спр. 6, арк. 97.
3. Корф Н. А. Русская начальная школа / Н. А. Корф. – Санкт-Петербург : Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1870. – 363 с.
4. Кушніренко І. Барон Микола Олександрович Корф. Одержимий з провінції / І. Кушніренко, В. Жилінський. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 221 с.
5. Лещенко Е. В. Педагогічна діяльність М. О. Корфа в контексті розвитку земств Півдня України (друга половина XIX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е. В. Лещенко. – Кіровоград, 2015. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2016.

Севоднева К. О. Из истории развития земских школ как основы народного образования в Запорожском крае

В статье в историческом аспекте отражен процесс зарождения земских школ в Александровском уезде Екатеринославской губернии; раскрыта специфика организации педагогического процесса и преподавания учебных предметов в таких школах; определены факторы, влиявшие на развитие народного образования в Запорожском крае XIX в.

Ключевые слова: *Запорожский край, земские школы, “корфовские тризимики”, народное образование, педагогический процесс, просветители, развитие.*

Sevodneva K. The History of the Development of Rural Schools as the Foundation of Public Education in Zaporizhzhya Region

The article in the historical aspect reflects the process of formation of Zemstvo schools in Alexander County Ekaterinoslav province; specifics of organization of teaching process and teaching of subjects in such schools; the factors, influencing the development of public education in the Zaporozhye region of XIX century. In the conditions of reforming of modern education is relevant not only search for new perspective ways of development of the educational system, but also a synthesis, and creative reinterpretation of past experience and reform changes in education, the use of certain provisions for improving and upgrading the modern state primary and secondary schools.

In 1867 in the village of Oleksandrivka was opened the first in the country district school. After it appeared Zemstvo schools in the villages Uremic, Zaliv ants, talus, Arestopol, Petrovka (Stroganova). On the initiative of N.A. Korff in Alexander County was opened about 70 rural schools. The local school had a 3-year training period, was one-complete, where one teacher conducted classes with all three classes: 1st, 2nd, 3rd years of study.

The formation and future of primary education in the XVIII–XIX centuries (including on-site Alexander County Ekaterinoslav province) was characterized, on the one hand, the emergence of mass public schools, a gradual extension of its network, addition institutions a new type; on the other – an acute question of training teachers for the public schools; submission of most County and parochial schools and elementary schools to the Ministry of national education and other ministries and agencies for which the education of the people was a secondary matter; ban the teaching of the mother tongue and the like.

Key words: *Zaporozhye region, rural school, “corps triseme”, national education, pedagogical process, educators, development.*